

KÖNYVSZEMLE

Fóris Ágota

Kutatásról nyelvészeknek. Bevezetés a tudományos kutatás módszertanába

Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó,
2008. 239 p.

A kötet hátsó borítóján olvasható fülszöveg szerint „magyar nyelven eddig nem jelent meg a nyelvészeti kutatás általános módszertani kérdéseibe bevezető tankönyv”. Nos, a rossz hír az, hogy *ezúttal sem*. A jó hír viszont az, hogy ez az elegáns karcsú kötet összefoglaló, idéz, kivonatosan ismertet sok fontos tudnivalót, amelyek eddig csak a tudományos kutatás módszertanába bevezető, nagy számban rendelkezésre álló általános, illetve nem nyelvészeti tárgyú (vagy nem magyar nyelvű) kiadványokban voltak hozzáférhetők. A jelen kötet előszava fel is sorol számos ilyen kiadványt Umberto Eco *Hogyan írjunk szakdolgozatot*-jától Majoros Pál *A kutatás-módszertan alapjai*-jáig, Csermely Péter és szerzőtársai *Kutatás és közlés a természettudományokban*-jától Tomcsányi Pál *Általános kutatómódszertan*-áig, *A társadalomtudományi fogalmak logikája* címen megjelent cikkgyűjteményig és tovább. Felsorol az előszó továbbá számos, kifejezetten a nyelvészeti kutatás különféle ágainak módszertanával foglalkozó, ámde csak angol nyelven hozzáférhető munkát is, megemlítve, hogy könyve megírása közben a szerző ezekre is támaszkodott a magyarul megjelent általános szakirodalom mellett.

Mindazonáltal a könyv mégsem vezet be a nyelvészeti kutatás módszertanába, hanem általános kutatómódszertani fogalmakat tárgyal, bár gyakran szóba hozva eközben a nyelvészetet is. Ez a szóba hozás olykor (szinte) csupán annyiból áll, hogy *ez így van a nyelvészetben is*, illetve *a nyelvészetben azonban ez nincs mindig így*; máskor részletesebb példával vagy eszmefuttatással szol-

gál, ismét máskor pedig – főleg a könyv korai fejezeteiben – különböző magyar, illetve magyarul is publikáló nyelvészekről vett idézetek formáját ölti: többek között Antal Lászlótól, Bańcerowski Janusztól, Bartha Csillától, É. Kiss Katalintól, Gáldi Lászlótól, Gósy Máriától, Herman Józseftől, Honti Lászlótól, Huszár Ágnestől, Kiefer Ferencről, Klaudy Kingától, Kristó Gyulától, Igor Melcsuktól, Papp Ferencről, Pléh Csabától, Prószéky Gábertől, Szerdahelyi Istvántól találunk különféle módszertani fogalmakkal többé-kevésbé kapcsolatba hozható, hosszabb-rövidebb megjegyzéseket.

Amint a szerző már az előszóban leszögezi, „a nyelvészeti kutatás módszere a nyelvtudomány különböző ágaiban más és más, eltérő módon dolgozik a leíró [nyelvészettel], a generatív grammatikával foglalkozó, a szociolingvista vagy az idegennyelv-elsajátítást vizsgáló nyelvész” (8. oldal). Éppen ezért természetesen meghaladná a könyv lehetőségeit, ha minden nyelvészeti ág módszereiről részletesen szólna. Másfelől „a részletek különbözősége ellenére a tudomány egységes, alapelvei és fő módszerei minden tudományterületen hasonlóak. Ebben a könyvben a természettudományos szemléletmódból kiindulva, nyelvészeti példákat felsorolva és párhuzamba állítva arra teszünk kísérletet”, folytatja a szerző, „hogy [...] olyan áttekintést adjak az egyetemi tanulmányaikat végző [hallgatóknak] és [a] kezdő kutatóknak, amely biztos alapként szolgálhat további tanulmányaik és kutatásaik során” (9. oldal). Szimpatikus és korszerű az a megközelítésmód, amely szerint a tudomány egységes, ráadásul számos nyelvész szerint a modern nyelvtudomány egyre inkább a természettudományok közé tartozik, vagy legalábbis igyekszik egyre inkább odatartozni; a szerző célkitűzését tehát ebben az értelemben csak helyeselhetjük. Azonban a könyvben, részben persze érthető módon, a nyelvleírás köz-

ponti területeiről, tehát a fonológiáról, a morfológiáról, a szintaxisról, a szemantikáról és a pragmatikáról alig esik szó, annál több az olyan „módszertan-érzékenyebb” (határ)területekről, mint a fonetika, az sociolingvisztika, a pszicholingvisztika, a fordításelmélet, a terminológiai kutatás vagy a korpusznyelvészet.

A fonológiáról jószerivel egyedül azt a (tévés) információt kapjuk, hogy a *fonéma* és a *fonológia* fogalmát (azaz e terminusok „végleges és általánosan elfogadott jelentését”) Ferdinand de Saussure-nek köszönheti a hálás utókor (74. oldal). Tudvalévő, hogy Saussure használta ugyan ezeket a szavakat, csakhogy nem az azóta általánosan elfogadott jelentésben (pontosabban az azóta a különféle elméleti keretekben elfogadott, részben más-más jelentések egyikében sem), hanem körülbelül arra, amit ma *beszédhang*nak, illetve *fonetika*-nak nevezünk (az utóbbinak persze nem a mai, eszközfonetikai/számítógépes, hanem a korabeli, papíros-ceruzás *Ohrenphonetik* változatára gondolva).

De a valódi saussure-i fogalmak sem járnak jobban; a 100. oldalon például ezt olvashatjuk: „A természetes nyelvek (a saussure-i *langage*) a nyelvet beszélő közösség által kidolgozott kódrendszerek, és ezek összessége alkotja az emberiség egésze által használt nyelvnek (a saussure-i *langue*) a kódrendszerét.” Nos, a *langage* és a *langue* közötti különbség egyszerűen nem ez; szó sincs arról (legalábbis Saussure-nél), hogy a *langue* voltaképpen az Univerzális Grammatika volna, a *langage* terminus pedig az egyes emberi nyelveket jelentené, külön-külön.

Fóris Ágota könyve nyolc fejezetre oszlik; irodalom- és forrásjegyzék, függelék és tárgymutató egészíti ki. Az első fejezet (*A tudomány*, 13–40) először is tisztázza a *tudomány*, a *tudományosság* és a *tudományos kutatás* fogalmát, hivatkozva a *Magyar értelmező kézikönyv* idevágó definícióira, a Kuhn-féle *paradigma* (váltás)-fogalomra, az idegrendszer biológiájára és a Bolyai-féle geometriára, valamint egy idézet erejéig a mai kognitív nyelvészetnek a 19. századi prestrukturális nyelv-

vészeti irányzatokhoz fűződő viszonyára. A tudományos kutatás osztályozásáról részletesebben a második fejezetben ejt majd szót, de már itt elővételez néhány gondolatot a nyelvtudományon belüli osztályozási lehetőségekről, elsősorban az elméleti és alkalmazott nyelvészet szembeállításáról és más, ennél finomabb osztatú felosztásokról. Általában a tudományterületek, ezen belül a tudományágak felosztásáról az idevágó 2000-es kormányrendelet, illetve a Magyar Tudományos Akadémia osztályainak felsorolása alapján számol be. A tudományos kutatás céljáról, a célok meghatározásáról szóló fejezet részben a szerző pontokba szedve felsorolja a kutatóintézmények kutatásainak célját meghatározó, illetve az egyének tudományos célkitűzéseit meghatározó tényezőket. A tudományos kutatás tárgyi eszközeiről szólva megemlíti az eszközigényesebb és kevésbé eszközigényes tudományágak közötti különbség fokozatos elmosódását, illetve a számítógépes adattárak egyre növekvő szerepét. Végül a fejezetet az áltudományokról szóló fejtegetés zárja, különös tekintettel a magyar nyelv eredetére vonatkozó áltudományos nézetekre, valamint a nyelv művelés tudományos vagy áltudományos voltáról szóló, időnként fellángoló vitákra.

A második fejezet (*A tudományos kutatás osztályozása*, 41–66) áttekinti a különböző osztályozási szempontokat. A kutatás célja szerint *alapkutatásról* és *alkalmazott kutatásról* beszélhetünk, a kutatási módszerek szerint *elméleti* és *empirikus* kutatásról, a kutatási folyamat iránya alapján *induktív* és *deduktív* kutatásról, a mérések természete szerint *kvalitatív* és *kvantitatív* kutatásról, az irodalmi előzményekhez való viszony alapján pedig *primer* és *szekunder* kutatásról. Eközben szó esik számos dologról a holográfiától a Művészetek Palotájáig, az elektronikus szótáraktól a nyelvjárási atlaszokig, a röntgensugarak elhajlásától a Newton-féle klasszikus mechanikáig, a termodinamika harmadik főtételétől a heurisztikus okoskodásig, az elektromágneses jelenségek Maxwell-féle el-

méletétől a tartalomelemzésig és a fordítástudományig, a kvantitatív és a numerikus módszerek közötti különbségtől a statisztikáig. – A második fejezet utolsó részében a szerző visszatér a nyelvészeti kutatások osztályozásának lehetőségeire. Felsorolása szerint az alkalmazott *módszer vagy eszköz* alapján különböztetünk meg a nyelvészetben belül összehasonlító történeti nyelvészetet, areális nyelvészetet, kontaktnyelvészetet, kontrasztív nyelvészetet, nyelvtipológiát, matematikai nyelvészetet, generatív nyelvészetet, elméleti nyelvészetet. Közvetlen *vizsgálati tárgyáról* kapta a nevét a korpusznyelvészet, a strukturalista nyelvészet vagy a kognitív nyelvészet. Kutatási *céljáról* neveztek el például az alkalmazott nyelvészetet. Az egyéb tudományokkal való *érintkezés* alapján különböztethetők meg a szociolingvisztika, a neurolingvisztika vagy a pszicholingvisztika. Szó esik még itt a fordítástudományról, a lexikográfiáról, a terminológiáról, az általános nyelvészetről, a számítógépes nyelvészetről, a leíró kutatásokról és az ok-okozati összefüggések kereséséről, a diakroniáról és a szinkroniáról.

A harmadik fejezet (*A tudományos kutatás legfontosabb fogalmai*, 67–112) sorra veszi a *tudományos elmélet*, az *alapfogalom*, az *alaptörvény* (axióma), a *definíció*, a *mérés*, az *osztályozás*, az *absztrakció*, a *hipotézis* (ezen belül a munkahipotézis és a tudományos hipotézis vagy sejtés), a *modell*, az *algoritmus*, a csomópontokból és élekből álló *hálózat* fogalmait. Mindeközben szóba kerül a fény kettős természete és a nemlineáris optikai jelenségek, Saussure és Chomsky, közgazdaságtudomány és geometria, pszichés betegségek és prototípuselmélet, Galilei és az absztrakt képzőművészet, a KRESZ és a *faux amis*, az alapnyelv és a generatív nyelvtan (mint egy-egy modell), a pókhálómodell és az atomgömbmodell (mint a mentális lexikon két lehetséges modellje), a gráfelmélet és a Neumann-féle játékelmélet, az információelmélet és az SI mértékrendszer, az ételreceptek és az automatikus helyesírás-ellenőrző és elválasztó algoritmusok, valamint a világháló mint a

skálafüggetlen hálózatok legjobb példája. A *behaviorizmus*ról meglepetésünkre megtudjuk, hogy „tagadta, hogy a valósággal bármilyen szinten kellene foglalkoznia” (85. oldal).

A 100. oldalon a szerző ezt írja: „A magyar írott beszéd ábécéjének tagja a *t* és *e* betű, a nyelvtani szabályok a *te* jelkombinációhoz jelentést rendelnek, a jelkombináció grammatikus, az *et* kombináció viszont nem megengedett, a jelkombináció nem grammatikus (agrammatikus).” Nos, a nyelvészeti fogalmakkal még éppen csak ismerkedő olvasó számára az ilyesmi egyenesen életveszélyes. Ugyanis ha az *ábécé*, *nyelvtan*, *jel(kombináció)*, *grammatikus*, *agrammatikus* terminusokat *szemiotikai* (jelelméleti) értelemben vesszük, az idézett mondatok többé-kevésbé rendben vannak. Ha viszont ugyanezen terminusok szorosan vett *nyelvészeti* jelentését tekintjük, az idézett mondatok *teljesen értelmetlenek*. Az ábécé betűi *nem* nyelvi jelek, a nyelvtani szabályoknak *semmi közük* a jelentés-hozzárendeléshez, ugyanígy a jelentésség és a grammatikuság teljesen független egymástól, a *te* és az *et* nem jelkombináció (a *te* jel, de ezen a szinten nem kombináció, az *et* kombináció, de nem jel – kivéve, ha az *elvtárs* rövidítésének olvassuk, de ez már feltehetőleg generációs kérdés), ám fonotaktikailag mindkét szekvencia egyaránt megengedett (grammatikus), és így tovább.

A 101. oldalon ez áll: „A magyar írás fonémákat (hangkombinációkat), az angol pedig szavakat, ill. morfémacsoportokat kódol.” Itt először is az a probléma, hogy a zárójeles közbevetés – nyilván nem szándékosan – azt sugallja, mintha a *fonéma* és a *hangkombináció* terminusok szinonimák lennének. Az se világos, hogy a szavak és morfémacsoportok viszonya milyen lenne a szerző szerint az angolban. Egyáltalán, hogy a *morfémacsoportok*on morféma-szekvenciákat vagy morfémák valamilyen szempontból vett osztályait értsük. De mindez mellékes. Lecsupasztva – és persze az *írás* helyett a *helyesírásra* vo-

natkoztatva – az állítás így szólna: „A magyar helyesírás fonémákat, az angol pedig szavakat kódol.” Ez viszont egyszerű badarság (vagy, ahogy manapság mondják, „városi legenda”). A magyar helyesírás alapja ugyan a fonéma–graféma megfelelés, de szigorúan csak morféma-belső, és ott is csak akkor, ha eltekintünk a hagyományos meg az idegen írásmódú szavaktól, meg az ún. egyszerűsítés elvétől. Ezzel szemben az angol nyelvtanuló (illetve az írni-olvasni tanuló angol kisgyerekek) valóban legjobban teszi, ha az első száz szóban, amelyet megtanul, nem keres fonéma–graféma megfeleléseket, hiszen éppen a leggyakoribb szavak között sok a rendhagyó írásmódú. De minél nagyobb szelétét vesszük az angol szókinccsnek, annál inkább kiderül, hogy az angol helyesírásnak is a fonéma–graféma megfelelés az alapja, és bizony igen nagy százalékban szabályosan megjósolható az írott alak az ejtés alapján, és viszont.

A negyedik fejezet (*Az adatgyűjtés és adatfeldolgozás általános módszerei*, 113–141) a pontosság, megismételhetőség és valódiság (objektivitás) alapfeltételeinek ismertetése után a megfigyelés, a kísérlet, az esettanulmány, az interjú, a kérdőíves adatfelvétel, a publikált adatok másodelemzése, a forrás-elemzés, a mintavétel, a korpusz és a hibaszámítás legfontosabb tudnivalóival foglalkozik. Példáit egyfelől a csillagászat, a kvantumfizika, a biológia, a képalkotó diagnosztika és az űrhajózás, másfelől a szociolingvisztika, a neurolingvisztika, a pszicholingvisztika, a lexicográfia és a korpusznyelvészet köréből veszi.

Az ötödik fejezet (*Publikáció – a kutatási eredmények közlése*, 143–183) a tudományos publikációk különféle típusait tárgyalja: a folyóiratban megjelenő tudományos közleményt (külön kitérve a lektorált folyóirat, a referált folyóirat, a referáló folyóirat és a tudományos ismeretterjesztő folyóirat fogalmára, valamint a publikációk értékrendjére); a kritikát és a recenziót; a konferencia-előadást (ezen belül a plenáris előadást, a szek-

cióbevezető előadást, a szekció-előadást, a posztert, a kerekasztal-beszélgetést, tisztázva a workshop, a konferencia és a kongresszus közötti különbséget is); a monográfiát, a tankönyvet, a gyűjteményes kötetet, az enciklopédiát; a doktori értekezést (ennek felépítésével, követelményeivel stb. különösen nagy terjedelemben foglalkozik); a szakdolgozatot (megjegyezve, hogy ez nem számít tudományos publikációnak); a kutatási beszámolót; majd kitér a hivatkozás és idézés, a tudománymetria és a tudományos viták kérdéseire.

A hatodik fejezetben (*A kutatás jogi és etikai kérdései*, 185–204) a szerzői jogi törvény, a szabadalmi törvény, az innovációs törvény, az akadémiai törvény és a felsőoktatási törvény ismertetése után az íratlan szabályok, a kutatói etika kérdésköre következik. A szerzői jogi törvény tárgyalása során a *plágium* fogalmát a Wikipédiából vett idézettel határozza meg a szerző, majd saját szavaival is összefoglalja, de így: „mások saját eredményként való közlése” (190. oldal).

Két rövidebb fejezet, a hetedik (*A kutatás gazdasági vonatkozásai*, 205–212) és a nyolcadik (*A kutatás és oktatás kapcsolata*, 213–224) zárja a könyv főszövegét, majd pedig következik az irodalom- és forrásjegyzék (225–229, ill. 230). A két jegyzék elkülönítéséről az ötödik fejezetben (a 165. oldalon) ezt olvashatjuk: „Amennyiben szótárak, irodalmi alkotások stb. szövege felhasználásra került a könyvben, ezeknek a forrásoknak az adatait a *Források (Sources)* cím alatt szokás felsorolni.” (Értelemszerűen: szemben a szakirodalmi hivatkozások tételeivel, amelyeknek az *Irodalom (References)* cím alatt a helyük.) Mármint a 230. oldalon található forrásjegyzék törvényhelyeket, webhelyeket, szótárakat sorol, ami rendben is van. De vajon hogy kerül ide a következő tétel? „Alinei, M. 2003. *Etrusco: una forma arcaica di ungherese*. Bologna: Il Mulino.” A hírhedt áltudományos kötetet a 38. oldalon említi a szerző, de vajon milyen értelemben – és mihez – számít ez „forrásnak”?

Függeléként (231–234. oldal) a MANYE (a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete) hivatkozási útmutatóját csatolta a szerző a könyvhöz. Egy ilyen útmutató normális esetben egy adott folyóirat(csoport) szerzőihez szól, megfogalmazása ezért kategorikus: előírásokból és tiltásokból áll. A könyv függelékeként való közreadása azért szerencsétlen, mert a hivatkozások rendszere (az irodalomjegyzékek pontos formai megvalósítása) folyóiratonként és/vagy könyvkiadónként némileg más és más. Hogy messzire ne menjünk: maga a Fóris-könyv is kissé más formában közli a saját irodalomjegyzékét. A könyv hivatkozási szokásokban járatlan olvasója viszont azt hiheti, hogy a nyelvészetben márpedig így *kell* hivatkozni és irodalomjegyzéket megformálni, máshogyan tilos. (Az sem túl szerencsés, hogy az *et al.* rövidítést az útmutató *két ízben is* „et alias”-ként (!) oldja fel a helyes „et alia” vagy éppen a latinos szempontból még helyesebb „et alii” helyett.) – A könyvet praktikus Tárgymutató zárja (235–239. oldal).

A szerző az előszóban külön köszönetet mond a Nemzeti Tankönyvkiadó munkatársainak azért, mert „mindent megtettek, hogy a szerzőnek a könyv használhatóságát szolgáló formai és tartalmi igényei teljesüljenek” (12. oldal). Lehetséges; de közben a kiadó munkatársai arra is ügyelhettek volna, hogy ne maradjon a kötetben ennyi elválasztási hiba, elütés, téves belső keresztivatkozás, hibás idézet, elrontott évszám, rosszul fogalmazott, befejezetlennek ható vagy éppen önellentmondást tartalmazó mondat. Az is gyakran előfordul, hogy ugyanaz az információ egynél több helyen is felbukkan (mégpedig nem is mindig pedagógiai okokból, hanem talán egyszerű figyelmetlenségből, pl. a 116. és 117. oldalon az adatgyűjtés menetéről, a 144. és a 159. oldalon az első tudományos folyóiratokról, illetve a 147. és a 162. oldalon a lektori bírálatok három lehetséges kimeneteléről), de az ilyen ismétlődések kö-

zött a csúcstartó feltehetőleg a következő részlet, amelyben ugyanazon a mondaton belül hangzik el kétszer ugyanaz: „Az irodalom azoknak a tudományos publikációknak a listáját tartalmazza, amelyekre az értekezés szövegében hivatkozik a szerző; valamint az irodalomban szerepeltetni kell minden olyan tudományos publikáció adatát, amelyre a szövegben hivatkozás történt.” (171. oldal). Ha lett volna a kötetnek olvasószervezője, feltehetőleg nem engedi át sem ezt, sem számos hasonló, elrontott mondatot.

Amint a címgnyedív negyedik oldalán olvasható, a könyv felsőoktatási tankönyvnek minősül, s a megjelentetését három magyarországi egyetem is támogatta. Ebből sejthető, hogy még hosszú éveken keresztül használatban marad, egyetemisták generációi fognak felnőni rajta, és közben újabb és újabb kiadásai/utánnomásai fognak napvilágot látni. Érdemes lenne a fentiekben csupán jelzésszerűen érzékeltetett hiányosságokat kiküszöbölni a további kiadásokban, hogy a kötet jobban szolgálhassa vállalt feladatát: a kezdő bölcsészhallgatóknak, a jövő nyelvészeinek *alapszintű és általános* bevezetését a tudományos kutatás és publikálás módszertani rejtelmébe. Bár nagyon igaz, amit a szerző a 215. oldalon ír: „A kutatási [...] módszereket lehet ugyan könyveken és jegyzeteken keresztül közvetíteni, de a tudományos gondolkodás módszere, amely elengedhetetlen feltétele a kutatói életpályának, csak részben sajátítható el könyvekből”, mégis érdemes lehet efféle könyveket írni, esetleg valamivel több nyelvészet-specifikus információval és kevesebb lappalussal, mint a jelen esetben; és akkor valóban elmondható lesz, amivel ezt a recenziót kezdtük, hogy „magyar nyelven *eddig* nem jelent meg a nyelvészeti kutatás általános módszertani kérdéseibe bevezető tankönyv”.

Siptár Péter